

Ενότητα 7η
(324 d - 326 e)

Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

Προτεινόμενοι στόχοι

- Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία της παιδείας για την απόκτηση της αρετής.
- Να κατανοήσουν τη σημασία της οικογένειας και της κοινωνίας για τη διδασκαλία της αρετής.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις ανοικτού τύπου
(ανάπτυξης και σύντομης απάντησης)

1. Ποια αντίρρηση του Σωκράτη δηλώνει ότι θα ανασκευάσει ο Πρωταγόρας;
2. Με ποια μέθοδο δηλώνει ότι θα ανασκευάσει τη δεύτερη αντίρρηση του Σωκράτη; Γιατί, κατά τη γνώμη σας, προτίμησε να αλλάξει μέθοδο; Ποια πλεονεκτήματα του προσφέρει αυτή η αλλαγή;
3. *Υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει; (ἔστι τι ἓν, ἢ οὐκ ἔστιν, οὗ ἀναγκαῖον πάντας τοὺς πολίτας μετέχειν, εἶπερ μέλλει πόλις εἶναι;)* Ποιο είναι το «ένα», «αναγκαίο» για την ύπαρξη της πόλης; Να εντοπίσετε τη σχέση ανάμεσα στην άποψη αυτή και στον πρωταγόρειο μύθο⁶⁷.
4. Ο Πρωταγόρας θεωρεί την *ἀνδρὸς ἀρετήν*, την πολιτική αρετή, ως μοναδικό θεμέλιο για τη συγκρότηση και διατήρηση του

⁶⁷ Ο μύθος έδειξε την πεποίθηση του Πρωταγόρα ότι η αρετή του πολίτη είναι κτήμα όλων «δυνάμει» (όλων αφού σε όλους δόθηκε η *αἰδώς* και η *δίκη* σύμφωνα με το μύθο). Χρειάζεται όμως η διδασκαλία και η εξάσκηση για να αφομοιωθεί (βλ. ενότητα 4η), διαφορετικά δε θα υπήρχε ποινικό δίκαιο (ενότητα 5η), ούτε θα έθετε νόμο ο Δίας για την τιμωρία όσων δε μετέχουν στην *αἰδῶ* και στη *δίκη* (βλ. ενότητα 3η). Βλ. και την επόμενη ερώτηση και την αντίστοιχη παραπομπή.

οικοδομήματος της πολιτείας. Πώς κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό; Να κρίνετε την εγκυρότητα του συλλογισμού του⁶⁸.

5. *εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και εάν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική (εἰ μὲν γὰρ ἔστι καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἔν οὐ τεκτονική οὐδὲ χαλκεία οὐδὲ κεραμεία).* Ποιο επιχείρημα του Σωκράτη υπαινίσσεται στο σημείο αυτό ο Πρωταγόρας⁶⁹;
6. Σε ποια μέρη αναλύεται η *ἀνδρὸς ἀρετὴ* σύμφωνα με τον Πρωταγόρα;
7. Ποια είναι η βασική υποχρέωση του πολίτη και με ποιους τρόπους παρεμβαίνει η πολιτεία στην εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής;
8. *μπορεί να υποστούν ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία ... τη συνολική καταστροφή του οίκου τους:* Ποιες ποινές επιβάλλονται και πώς κλιμακώνονται⁷⁰;

⁶⁸ Αφετηρία ήταν η πρόταση ότι, αφού υπάρχει πόλη ως οργανωμένη κοινότητα, δεν μπορεί παρά να υπάρχει ένα συνεκτικό στοιχείο, θεμελιώδες για την ίδια την ύπαρξη και τη διατήρησή της. Αυτό το ένα δεν μπορεί να είναι κάποια ειδική τέχνη, αλλά κάτι που κατέχουν όλοι, που έχει - αν θυμηθούμε την απάντηση του Δία στον Ερμή - μείνει έξω από τον καταμερισμό εργασίας. Αυτό είναι η *ἀνδρὸς ἀρετὴ*, η *πολιτικὴ ἀρετὴ*, που τη συναποτελούν η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η οσιότητα. Αφού υπάρχει λοιπόν αυτό το ένα, τότε πρέπει όλοι να μετέχουν σ' αυτό και όποιος δε μετέχει, ούτε διδασκόμενος ούτε κολαζόμενος, να τιμωρείται με εξορία από την πόλη ή με θάνατο. Η οργανωμένη ζωή δε θα ήταν εφικτή χωρίς το αίσθημα σεβασμού και δικαίου. Σε κάποια φάση της εξέλιξης, όταν οι άνθρωποι κατάλαβαν τη σημασία της ζωής σε οργανωμένη κοινότητα, όταν *ἐξήτουν ἀθροίζεσθαι*, δέχτηκαν την *αἰδῶ* και τη *δίκη* ως προϋποθέσεις της «συνάθροισης» αυτής. Ούτε η *αἰδῶς* και η *δίκη* - θεμέλια της πολιτικής - ούτε η ίδια η πολιτική «δόθησαν», ή υπήρχαν, εξ αρχής στον άνθρωπο. Αναπτύχθηκαν σε μια φάση της εξέλιξης. Η οργανωμένη κοινωνική ζωή επιβάλλει κανόνες, νόμους. Οι νόμοι αυτοί δεν είναι φυσικοί γενικά, αλλά «φυσικοί για την κοινωνική ζωή», επειδή είναι αναγκαίοι. Γι' αυτό και είναι σκληρές οι ποινές στους παραβάτες τους, σε όσους δηλαδή δε ρυθμίζουν τη ζωή και τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με την πολιτική αρετή - με τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη, την οσιότητα. Βλ. Α. Ε. Taylor, σ. 289, Κ. Κατσμάνης, σσ. 93-94, Κ. Μπαλάσκας (2), σσ. 359-360, Α. Μπαγιόνας (1), σ. 59, (2), σ. 31, Ι. Πανέρης, σσ. 482-486. Η αποδεικτική διαδικασία του Πρωταγόρα έχει βέβαια δεοντολογικό χαρακτήρα (*ἀναγκαῖον μετέχειν, δεῖ μετέχειν*) λόγω του οποίου παρουσιάζεται ως «λογικά αδύνατη» (Γ. Μαρκαντωνάτος, σσ. 110-111) και επικρίνεται γιατί «ᾧδινεν ὄρος καὶ ἔτεκε μῦν» (Δ. Γουδής, σ. 147). Το σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, στο διάλογο του Πρωταγόρα δεν είναι οι κανόνες της τυπικής λογικής αλλά η πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του σοφιστή.

⁶⁹ Το δικαίωμα ισηγορίας των πολιτών στην εκκλησία του δήμου, το οποίο, κατά το Σωκράτη, δείχνει ότι η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται. Βλ. διδακτικό βιβλίο ενότητα 1η, σσ. 70-71 και εισαγωγή, σ. 51.

⁷⁰ Βλ. Ηλ. Σπυρόπουλος, σσ. 185-186, Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 347.

9. Γιατί θεωρείται αυστηρότερη, χειρότερη ποινή από το θάνατο, ο θάνατος στην εξορία, η δήμευση της περιουσίας και η διάλυση της οικογένειας; Στην απάντησή σας πρέπει να λάβετε υπόψη σας τις σχέσεις που επικρατούσαν στην αρχαία πόλη και ιδίως τη σχέση του πολίτη με την πόλη⁷¹.
10. Να καταγράψετε τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας για να αποδείξει ότι οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους και να τα αξιολογήσετε⁷².
11. Σε ποιες βαθμίδες εκπαίδευσης των νέων στην αρχαία Αθήνα αναφέρεται ο Πρωταγόρας στο απόσπασμα του βιβλίου σας, ποιοι ήταν οι φορείς της αγωγής και ποιος ο στόχος και το αντικείμενο διδασκαλίας;
12. *με τις απειλές και τα χτυπήματα το «ισιώνουν, σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει» (ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν ἀπειλαῖς καὶ πληγαῖς):* Ποιο στόχο υπηρετεί η παρομοίωση και πόσο επιτυχημένη είναι, κατά τη γνώμη σας; Ποια σημασία έχει η χρησιμοποίηση του ρήματος «ισιώνουν» (εὐθύνουσιν);
13. Ποιο σκοπό εξυπηρετούσε η διδασκαλία της ποίησης και η απομνημόνευση ποιημάτων; Θα ήταν σήμερα, κατά τη γνώμη σας, χρήσιμη και εφικτή μια τέτοια απομνημόνευση;
14. Σε ποιο στάδιο αναλάμβανε η ίδια η πολιτεία την αγωγή των νέων, ποιος ήταν ο στόχος και ποιο το αντικείμενο της αγωγής;
15. α) Να επισημάνετε τα σημεία εκείνα του κειμένου που δηλώνουν τα μέσα και τη μέθοδο που χρησιμοποιούσαν οι φορείς της αγωγής για την επίτευξη των στόχων τους.

⁷¹ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 9 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 12.

⁷² Αν υπάρχει πολιτική αρετή και είναι αναγκαίο όλοι οι πολίτες να μετέχουν σ' αυτήν - διδασκόμενοι ή τιμωρούμενοι, αλλιώς αποβάλλονται από την πόλη ή θανατώνονται, τότε ⇒ οι αγαθοί άνδρες, αφού διδάσκουν στα παιδιά τους τα άλλα, θα ήταν παράδοξο να μη διδάσκουν την αρετή. ♦ Όλοι δέχονται ότι η αρετή είναι διδακτή. Αν οι αγαθοί άνδρες διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα, η άγνοια των οποίων δεν οδηγεί στο θάνατο, τότε δεν μπορεί παρά να διδάσκουν και αυτό που, αν δεν το γνωρίζουν, τα περιμένει θάνατος, εξορία κ.τ.λ. Αποδεικνύει αρνητικά για ποιο λόγο δεν μπορεί παρά να διδάσκουν οι αγαθοί πολίτες την πολιτική αρετή στα παιδιά τους. Βλ. Κ. Ν. Γραικός, σ. 120.

- β) Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η αγωγή των νέων στην αρχαία Αθήνα, όπως την περιγράφει ο Πρωταγόρας, είναι αυταρχική; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας⁷³.
16. Ποια άποψη εκφράζει ο Πρωταγόρας για τους νόμους στην ενότητα αυτή; Πώς συνδέεται με τις απόψεις του για την *αἰδῶ* και τη *δίκη*⁷⁴;
17. Ποιος ήταν ο γενικότερος σκοπός της αγωγής και σε ποια σχέση βρισκόταν με τους επιμέρους στόχους κάθε βαθμίδας ή και μαθήματος⁷⁵;
18. «Η ζωή του ανθρώπου στην κοινωνία είναι μια αδιάκοπη παιδευτική άσκηση. Ο άνθρωπος από τη γέννηση ως το θάνατο ζει μέσα σε "υπογραφές"⁷⁶ κανόνες αυστηρά χαραγμένους, καμιά απόκλιση δεν επιτρέπεται, ενώ η γενική αδυναμία για συμμόρφωση σ' αυτούς τιμωρείται με θάνατο. Ο Πρωταγόρας τα βρίσκει αυτά εντελώς φυσικά». (Κ. Μπαλάσκας (2), σ. 359). Πώς εξηγείται αυτή η στάση του Πρωταγόρα⁷⁷;

⁷³ β) Θα μπορούσε επιπρόσθετα μάλλον και βιαστικά να θεωρηθεί αυταρχική, διότι ασκούν έλεγχο το οικογενειακό και «σχολικό» περιβάλλον και η πολιτεία, ώστε το παιδί να υποχρεώνεται να πειθαρχεί. Είναι άλλωστε χαρακτηριστική η χρήση του ρήματος *ἀναγκάζω*. Αλλά το αν θα αποδοθεί ο χαρακτηρισμός, εξαρτάται από το είδος της πολιτείας και την ποιότητα των σχέσεων. Η αγωγή στην Αθήνα απέβλεπε στο να δημιουργήσει ελεύθερους δημοκρατικούς πολίτες, υπεύθυνους και καλλιεργημένους ανθρώπους με υψηλό ήθος. Βλ. Κ. Κατσιμάνης, σσ. 96- 97, Κ. Μπαλάσκας (2), σσ. 359-361, Β. Κύρκος, σσ. 200-201. Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 8, 12 και 13.

⁷⁴ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 14.

⁷⁵ Μέσα από τους στόχους των επιμέρους μαθημάτων, όπως τους βρίσκουμε στο κείμενο, καταλήγουμε στο θεμελιώδη σκοπό *κατὰ τούτους (τούς νόμους) ἀναγκάζει (ἡ πόλις) καὶ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι*.

⁷⁶ *Πρωταγόρας, 326d: ἀλλ' ἀτεχνῶς ὥσπερ οἱ γραμματισταὶ τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παιδῶν ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμματεῖον διδῶσι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν, ὡς δὲ καὶ ἡ πόλις νόμους ὑπογράψασα, ἀγαθῶν καὶ παλαιῶν νομοθετῶν εὐρήματα κατὰ τούτους ἀναγκάζει καὶ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι*.

⁷⁷ Καλό θα είναι να έχουν κατανοήσει οι μαθητές τη σχέση *φύσης* και *κοινωνίας* στον Πρωταγόρα και τη σχέση των ὁρῶν *φύσει* (εκ φύσεως) και *νόμῳ* (ενότητα 6 και 7, βλ. και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 5 και 14). Μπορούν όμως να απαντήσουν με βάση τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα (στην ενότητα αυτή) για την ανάγκη συμμετοχής όλων στις ηθικές - πολιτικές και κοινωνικές - αξίες της πολιτείας. Ένα άλλο ζήτημα που τίθεται από μελετητές έχει σχέση με το σχετικισμό του Πρωταγόρα (*πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*), που κατά την άποψή τους υπονομεύει το κύρος των αξιών που αποτελούσαν το στόχο της αγωγής. Εδώ δεν μπορούμε να απαντήσουμε παρά μόνο συνοπτικά σ' αυτά. Ο «σχετικισμός» του Πρωταγόρα κάθε άλλο παρά απόλυτος είναι. Καθετί ανθρώπινο, γνώση, αξίες, είναι σχετικό και υποκειμενικό εφόσον είναι ανθρώπινο (βλ. Β. Κύρκος, σ. 134 κ.εξ. και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 10 και 13). Έπειτα, η

19. Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τη συλλογιστική πορεία του Πρωταγόρα, η οποία καταλήγει στην ανάγκη να διδαχτεί η αρετή⁷⁸.
20. Σε ποια συμπεράσματα μπορούμε να καταλήξουμε για την ανατροφή των νέων στην Αθήνα⁷⁹;
21. Αν συγκρίνουμε το εκπαιδευτικό σύστημα της αρχαίας Αθήνας με το σύγχρονο - τηρουμένων των αναλογιών λόγω μεγάλης διαφοράς ανάμεσα στις κοινωνίες - μπορούμε να βρούμε κοινά σημεία και ποια; Ειδικότερα ποιες αρχές της αγωγής των νέων είναι, κατά τη γνώμη σας, αποδεκτές και σήμερα και ποιες όχι;
22. *ως ανίατο (ὡς ἀνίατον ὄντα)*: Ο παραλληλισμός παιδείας και ιατρικής ή πολιτείας και ιατρικής ήταν συνηθισμένος στην αρχαία φιλοσοφία και σκέψη. Στους «ανιάτους» αυτούς επιβαλλόταν, όπως αναφέρει ο Πρωταγόρας, η πιο σκληρή τιμωρία, ο θάνατος. Τα προβλήματα που ανακύπτουν είναι πολλά:
 i) Η τιμωρία είναι πολύ σκληρή, άτεγκτη, ii) Ποιοι θα χαρακτηριστούν «ανιάτοι», με ποια κριτήρια δηλαδή; iii) Από ποιους θα χαρακτηριστούν;
 α) Να εκφράσετε τη γνώμη σας για καθένα από τα παραπάνω θέματα.
 β) Άσχετα από το είδος της τιμωρίας, πώς θα μπορούσε να διασφαλιστεί η δίκαιη κρίση⁸⁰;
23. Σε ποια χαρακτηριστικά της οργανωμένης κοινωνίας αναφέρεται ο Πρωταγόρας στο κεφάλαιο αυτό και ποια η παιδευτική λειτουργία της πόλης, όπως συνάγεται από το κείμενο;

έννοια άνθρωπος έχει μεγάλη ευρύτητα στην παραπάνω θέση του Πρωταγόρα. Περισσότερα μπορεί κανείς να δει στις μελέτες που παραπέμπουμε, ειδικά στους W. K. Guthrie, A. Μπαγιόνα, Β. Κύρκο, Κ. Κατσιμάνη.

⁷⁸ α) όλοι νουθετούν και διδάσκουν οι ίδιοι ή μέσω άλλων, β) κύρια επιδίωξή τους είναι η ηθική - πολιτική αγωγή, γ) η ίδια η πόλη παιδαγωγεί. Άρα, αφού όλοι συνεργάζονται στη μόρφωση των νέων κ.τ.λ., δεν μπορεί παρά να δεχτούμε ότι η αρετή είναι διδακτή*. Βλ. Γ. Μαρκαντωνάτος, σ. 122, Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 351.

* Ο Δ. Γουδής (σσ. 149-150) θεωρεί ότι το συμπέρασμα του Πρωταγόρα (αφού όλοι δίνουν αγωγή, τη θεωρούν προφανώς διδακτή) μοιάζει με το γνωστό του Τιμοκλέους στον Λουκιανό *εί είσι βωμοί, είσι και θεοί*. Το βασικό όμως ζήτημα που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να μας απασχολεί, δεν είναι η τυπικότητα του συλλογισμού, αλλά ότι το κείμενο αυτό αποτελεί την πρώτη απόπειρα θεωρητικής θεμελίωσης της αγωγής και αποτίμησής της ως κοινωνικής λειτουργίας. Βλ. Β. Κύρκος, σ. 194.

⁷⁹ Για την ανατροφή των νέων, βλ. Β. Κύρκος, σσ. 179-203.

⁸⁰ Μπορεί η ερώτηση να συζητηθεί με το κείμενο από τη βιβλιογραφία αρ. 14, όπου οι προϋποθέσεις για να μη μετατραπεί ο νόμος σε τύραννο.

Ερωτήσεις για τη συνολική θεώρηση του Πρωταγόρα

1. Σε πόσα μέρη διακρίνεται η απάντηση (ρήση) του Πρωταγόρα; Να αναφέρετε επιγραμματικά το περιεχόμενο του καθενός⁸¹.
2. Ο Πρωταγόρας τελειώνοντας την «επίδειξή» του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αρετή είναι διδακτή και πιστεύει ότι έχει αντικρούσει τα επιχειρήματα του Σωκράτη. Ποια ήταν αυτά τα επιχειρήματα; Ήταν, κατά τη γνώμη σας, πειστική η αναίρεσή τους;
3. Να γράψετε επιγραμματικά τις αντιλήψεις του Πρωταγόρα για τους νόμους και τις αντιλήψεις των άλλων σοφιστών για το ίδιο θέμα, επισημαίνοντας τις διαφορές μεταξύ τους⁸².
4. Το παιδευτικό ιδεώδες του Πρωταγόρα δεν είναι ατομοκρατικό αλλά κοινωνιοκρατικό, εφόσον η καλλιέργεια στον καθένα της *αἰδοῦς* και της *δίκης*, που είναι *πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί*, είναι στην ουσία *«ἀγωγή εἰς ὀλότητα»*. Ο νέος μορφωνόταν για λογαριασμό του κοινωνικού συνόλου και διαμέσου αυτού. Υπέρτατος δάσκαλος της πολιτικής τέχνης είναι η περιορρέουσα ατμόσφαιρα και το σύνολο των πολιτών. (Κ. Κατσιμάνης, σ. 97). Να δείξετε αναλυτικά και τεκμηριωμένα από ποια σημεία της «ρήσης» του Πρωταγόρα (ενότητες 2-7) συνάγονται οι απόψεις αυτές.
5. Κέντρο της φιλοσοφίας του Πρωταγόρα είναι η περίφημη αρχή του *«πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος»*, που στην πολιτική του φιλοσοφία παίρνει την εξής έκφραση: *«οἷά γ' ἂν ἐκάστη πόλει δίκαια καὶ καλὰ δοκῆ, ταῦτα καὶ εἶναι αὐτῆ, ἕως ἂν αὐτὰ νομίζῃ»* (Θεαίτητος, 167b). Η αρχή αυτή αναφέρεται στη δημοκρατία και αποτελεί θεμέλιό της. Να επιβεβαιώσετε την άποψη αυτή αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που διδαχτήκατε⁸³.

⁸¹ α) Ο *μῦθος* (320d - 323a): Η κατανομή της *αἰδοῦς* και της *δίκης* από το Δία σε όλους, εξηγεί γιατί οι Αθηναίοι επιτρέπουν στον καθένα να πάρει μέρος στην πολιτική ζωή.
β) *Συμπεράσματα* του μύθου (323a - 324c): Επιχειρήματα για το διδακτόν της αρετής.
γ) Ο *λόγος* (324d - 326e): Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας και των άλλων ελληνικών πόλεων. Ανασκευάζει τη δεύτερη αντίρρηση του Σωκράτη, ότι οι αγαθοί πολίτες δε διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους. *Επίλογος*: Σύνοψη των απαντήσεών του.

⁸² Για τις αντιλήψεις των σοφιστών βλ. εισαγωγή διδακτικού βιβλίου, σσ. 24-29.

⁸³ Αναλυτικά για το θέμα βλ. Ι. Πανέρης, σσ. 478-479. Βλ. επίσης Παράλληλα κείμενα, αρ. 3 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 14.

6. Η λύση του Προμηθέα στο πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο άνθρωπος συνιστά (για τον Πρωταγόρα) τη διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα.
α) Ποια είναι αυτή; β) Να τη συγκρίνετε με την άποψη του Αριστοτέλη ότι η διαφορά ανθρώπου - ζώου συνίσταται στην ικανότητα του λόγου (λογικής και ομιλίας)⁸⁴.
7. Στο μύθο του Πρωταγόρα η σύνταξη είναι απλή, η σύνδεση παρατακτική, χωρίς μακροσκελείς περιόδους, οι επαναλήψεις λέξεων, ρημάτων ιδίως, συχνές, αλλά παράλληλα ο λόγος χαρακτηρίζεται από συσσώρευση ποιητικών εκφράσεων. Να εντοπίσετε τα σχετικά σημεία του κειμένου, στις ενότητες 2 και 3, και να εξηγήσετε αυτόν τον τρόπο γραφής⁸⁵.
8. Ο μύθος για τη γένεση και την πρόοδο των ανθρώπων αποτελούσε στον 5ο αιώνα θέμα αγαπητό σε αρκετούς συγγραφείς: στον Αισχύλο (*Προμηθέας Δεσμώτης*, 450), το Σοφοκλή (*Ἄντιγόνη*, πρώτο στάσιμο), τον Ευριπίδη (*Ἰκέτιδες* 201⁸⁶) κ.ά. Να συγκρίνετε τις αναφορές στην πολιτιστική εξέλιξη σε δύο από τα κείμενα αυτά με την αντίστοιχη του Πρωταγόρα.

⁸⁴ Ο Προμηθέας έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να διαφοροποιηθεί από τα άλλα έμβια όντα, δημιουργώντας κάποιες θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού, *πρῶτον μὲν ... τροφὰς ἤρρετο*, βλ. Κ. Κατσιμάνης, σ. 90. Ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση στο λόγο, ο Πρωταγόρας όχι μόνο στη λογική - όπως εννοείται με την έντεχνη σοφία - αλλά και στην κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου. ♦ Η σύγκριση που ζητείται δεν έχει στόχο να αναδείξει κάποια άποψη ως ανώτερη, αλλά να επισημάνει τη σχέση και τη διαφορά. Η βασική αρχή που προϋποτίθεται στο μύθο για τον Προμηθέα είναι ότι ο άνθρωπος δημιουργεί τον εαυτό του και τον κόσμο του. Το παράδειγμα του Προμηθέα εκφράζει επίσης τα αιτήματα του ανθρωπισμού. Ο Προμηθέας «αναπτύσσει και ενισχύει το ανεξάρτητο και φιλόανθρωπο ήθος του με την πρόθεση να απαλλάξει τους συνανθρώπους του από την υποταγή σε μια άλογη μορφή αυθεντίας». Βλ. Α. Μπαγιόνας (4), σ. 11.

⁸⁵ Συνυπάρχουν στοιχεία του λαϊκού ύφους και ποιητικές εκφράσεις. Παραδείγματα λαϊκού ύφους: 1) η αρχή του μύθου, *ἦν ποτὲ χρόνος*, 2) η απλή κατασκευή του λόγου, η απέρριπτη σύνδεση χωρίς μεγάλες περιόδους (συνηθέστεροι σύνδεσμοι: *δέ, μὲν - δέ*), 3) συχνότατη χρήση του *οὖν*, 4) του *ἐπειδή*, 5) επανάληψη της ίδιας λέξης - και μάλιστα ρήματος και μετοχής στην ίδια πρόταση κτλ. Παραδείγματα ποιητικών εκφράσεων: *ἄοπλον φύσιν, σμικρότητι ἤμισχε, πτηνῶν φυγῆν* κτλ. Μιμείται από τη μια το περίτεχνο ύφος του σοφιστή και από την άλλη την αφέλεια και φυσικότητα του λαϊκού τρόπου έκφρασης που ταιριάζει στην αφήγηση του μύθου. Βλ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, σσ. 335-336, Δ. Γουδής, σσ. 143-144.

⁸⁶ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 13.

9. Από το μύθο του Πρωταγόρα (ενότητες 2-3-4) προκύπτει μια προοδευτική αντίληψη της ιστορίας ως *γίγνεσθαι* δηλαδή η ιστορία (το ιστορικό γίγνεσθαι) κατανοείται ως πορεία από κατώτερα στάδια πολιτισμού σε ανώτερα. Να συγκρίνετε την αντίληψη του Πρωταγόρα για την ιστορία με τις απόψεις του Ησιόδου για το «χρυσό γένος» των ανθρώπων κτλ. (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*), με την αντίληψη του Πλάτωνα (*Πολιτικός*, 269c) και με τη χριστιανική αντίληψη για τον Παράδεισο και την πτώση. (Να μελετήσετε τα κείμενα που σας δίνονται⁸⁷ και να συμβουλευτείτε και την εισαγωγή του βιβλίου σας, σσ. 58-59)⁸⁸.
10. Γιατί ο ορθολογιστής Πρωταγόρας χρησιμοποιεί το μύθο; Ποια πλεονεκτήματα του εξασφαλίζει για να απαντήσει στο Σωκράτη; Να συνυπολογίσετε και το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται. (Βλ. και ενότητα 1 και εισαγωγή διδακτικού βιβλίου, σσ. 50-52).
11. Ποια σχέση έχει η θεωρία για την ιστορία που προκύπτει από το μύθο του Πρωταγόρα με τις κυκλικές θεωρίες που κυριαρχούσαν στην αρχαιότητα; (Βλ. και ερώτηση 9).
12. α) Να συσχετίσετε την άποψη του Πρωταγόρα για την *αἰδῶ* και τη *δίκη* με την άποψη που εκφράζει ο Περικλής στον *Ἐπιτάφιο*, ότι η αθηναϊκή δημοκρατία στηρίζεται στην ενσυνείδητη πειθαρχία των πολιτών της στους γραπτούς και άγραφους νόμους (Θουκυδίδης II, 37, 3).

⁸⁷ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 11 και 12.

⁸⁸ Ο μύθος του Πρωταγόρα, ένα λαμπρό δείγμα φιλοσοφίας του πολιτισμού, αποτέλεσε θεμέλιο πολλών μετέπειτα φιλοσοφικών και πολιτικών συστημάτων, (βλ. Zeller - Nestle, σ. 102, 104). Στο μύθο εκφράζεται η αισιόδοξη αντίληψη για την πορεία του ανθρώπου, παρόμοια όπως στο πρώτο στάσιο της *Ἀντιγόνης* του Σοφοκλή. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται με εποχές κοινωνικής προόδου και διαφωτισμού. Αντίθετα στον Ησιόδο εκφράζεται η απαισιόδοξη αντίληψη, ότι η «χρυσή εποχή» ήταν το παρελθόν, ότι η *αἰδῶς* και η *δίκη* υπήρχαν από την αρχή αλλά στο σιδηρούν αιώνα *ἀπέπτησαν εἰς τὸν οὐρανόν* (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 199-200), ενώ στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα (269a) βρίσκουμε ένα δείγμα της άποψης ότι η βασιλεία του καλού και του κακού εναλλάσσονται σε αιώνιες ανακυκλήσεις που ορίζουν την πορεία του κόσμου (βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 11, 12). Ο ιερός Αυγουστίνος εξηγεί την ιστορία τελεολογικά, την παρουσιάζει δηλαδή ως πορεία που θα οδηγήσει στη βασιλεία και τη δόξα του Θεού. Βλ. Α. Μπαγιόνας (3), σσ. 87-92, 99, Κ. Ν. Πετρόπουλος, σ. 341, Δ. Γουδής, σσ. 144-145.

β) Να συσχετίσετε την κοινωνία που περιγράφεται στα δύο κείμενα (Πλάτωνα και Θουκυδίδη) με τις κοινωνίες που περιγράφονται στο ακόλουθο απόσπασμα: «(...) σύγχρονοι ανθρωπολόγοι διακρίνουν ‘πολιτισμούς ντροπής’ από ‘πολιτισμούς ενοχής’, με την έννοια ότι η ισχυρότερη συνεκτική δύναμη σε άλλες κοινωνίες είναι ο σεβασμός στην δημόσια γνώμη, η αιδώς, και σε άλλες ο φόβος. Στις πρώτες η μεγαλύτερη τιμωρία είναι να χάσει κανείς το σεβασμό των άλλων (...)». Να συνθέσετε ένα κείμενο, όπου θα παρουσιάζετε τα συμπεράσματά σας⁸⁹.

13. Να συγκρίνετε το σκοπό της διδασκαλίας των σοφιστών όπως παρουσιάζεται από τον Πρωταγόρα στο κείμενο που διδαχθήκατε με τις θέσεις που διατυπώνει ο Ισοκράτης στον *Παναθηναϊκό* λόγο του (§§ 26-34)⁹⁰.

⁸⁹ Η άποψη του Πρωταγόρα συμπίπτει με αυτή του Περικλή, που υπερηφανεύεται ότι η αθηναϊκή δημοκρατία στηρίζεται στην ενσυνείδητη πειθαρχία των πολιτών της στους γραπτούς και άγραφους νόμους. (Θουκ. II, 37, 3). Η κοινωνία που περιγράφουν ο Πρωταγόρας και ο Περικλής συμπίπτει με αυτή που ο Dodds ονομάζει «κοινωνία της ντροπής» και τον πολιτισμό της αντίστοιχα «πολιτισμό της ντροπής». Βλ. E. R. Dodds, σσ. 34, 41-68 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 12.

⁹⁰ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 10.